

पुंस्त्वलीभावनिपुणा । उदाहरणं यथा,—
“यद्गतं तद्गतं यद्गुणात्तदपि वा भूयात् ।
यद्भवतु तद्भवतु वा विफलस्तव गोपनीयायः ॥”
इति रसमञ्जरी ॥

लक्ष्म, [न] स्त्री, (लक्षयत्यनेन लक्ष्यते इति वा ।
लक्ष + भजिन् ।) लिङ्गम् । (यथा, शाकुन्तले
१ अङ्के ।

“तदसिजमनुविष्टं प्रेक्षणेनापि रम्यं
मनिलसपि हिमशिखरं लक्ष्मीं तनोति ।
इयमधिकमनोशा वल्कलेनापि तन्वो
किमिव हि मधुराणां मङ्गलं नाकृतोनाम् ॥”
प्रधानम् । इत्यमरः । ३ । ३ । १२४ ॥

लक्ष्मणं, स्त्री, चिद्रूपम् । इति शब्दरत्नावली ॥
(यथा, माघे । ६ । ३१ ।

“अथ लक्ष्मणानुगतकान्तवपु-
र्जलधिं विलस्य शशिदाशरथिः ।
परिवारितः परितः ऋचगणै-
स्त्रिमिरौघराश्वकुलं विभिदे ॥”

नाम । इत्यमरटीकायां भरतः ॥ (लक्ष्मीरस्य-
स्त्विति लक्ष्मी + पामादित्वात् । लक्ष्म्या अस्त्विति
गणश्चैवात्वं बोध्यम् ।) श्रीविशष्टे, वि । इति
मेदिनी । श्लो, ७५ ॥

लक्ष्मणः, पुं, (लक्ष्मणमस्यस्त्विति । अर्थादि-
त्वाद्वा ।) सारसः । इति हेमचन्द्रः ॥ श्रीराम-
भाना । इति मेदिनी । श्लो, ७६ ॥ (यथा,
अध्यात्मरामायणे । १ । ३ । ४५ ।

“भरणाद्भरतो नाम लक्ष्मणं लक्ष्मणान्वितम् ।
शुचुर्गं शुचुह्वानमेवं गुरुभाषत ॥”
अ च जेतायुगे व्ययोध्यायां सुमिवागर्भे दश-
रथाज्जातः । इन्द्रजिदधार्थं तस्य तनुर्दशवर्ष-
पर्यन्तं आहारनिद्रादिरहितत्वं यथा,—
“एकदा रघुनाथश्च सीताया लक्ष्मणेन च ।

स्नातः सरसि तत्रस्थौ रम्यं पञ्चवटीतटे ।
उवाच सीतां हेमन्ते जलं मुखाद् निमैलम् ।
तथात्रचञ्चनं रम्यं सर्वं वस्तु मुशीतलम् ॥
फलश्च चयनं चक्रे सीतायै प्रददौ पुरः ।
ततो ददौ लक्ष्मणाव पञ्चादमुद्धते स्वयं प्रभुः ॥
लक्ष्मणस्तु यहीत्वा न नैव मुद्धते फलं जलम् ।
मेघनादवधार्थं च सीतोद्धारणकारणात् ॥
निद्रां न याति नो मुद्धते वर्षाणाश्च चतुर्दश ।
य एवं पुरुषो योगी तद्वध्यो रावणात्मजः ॥”
इति ब्रह्मवैवर्ते श्रीकृष्णवल्गुखण्डे ११५ अध्यायः ॥

लक्ष्मणप्रदः, स्त्री, (लक्ष्मणस्तु प्रदुर्जननी ।)
सुमित्रा । इति शब्दरत्नावली ॥

लक्ष्मणा, स्त्री, (लक्ष्मणमस्यस्या इति । अर्था-
दिवात्वात् अच् । टाप् ।) श्वेतकण्ठकारी ।
इति राजनिर्घण्टः ॥ सारसी । श्रीचक्षुर्भेदः ।
इति मेदिनी । ७६ ॥ श्लेषस्तु लक्ष्मणाकन्द इति
नाम्ना स्थातः । तस्याः पर्यायः । पुत्रकन्द २
पुत्रदा ३ नागिनी ४ नागाज्ञा ५ नागपत्नी ६
तुलिनो ७ मञ्जिका ८ अश्वविन्दुच्छदा ९
पुच्छदा १० अस्या युष्ठाः । मधुरत्वम् । शीतत्वम् ।

स्त्रीवन्धवनाशित्वम् । रसायनकरत्वम् । बल्य-
त्वम् । त्रिदोषशमनत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥
अपि च ।

“पुलकाकाररक्ताक्षविन्दुभिर्लाङ्किता सदा ।
लक्ष्मणा पुत्रजननी वस्तुगत्याकृतिर्भवेत् ॥”

इति भावप्रकाशः ॥ ३॥

(महाधिपतिकन्या । यथा, भागवते । १० ।
५८ । ५७ ।

“सुताश्च मन्दाधिपतेर्लक्ष्मणां लक्ष्मणैर्युताम् ।
स्वयंवरे जहारेकः स सुपर्यः सुधामिव ॥”
दुष्प्रेषितकन्या । सा तु श्रीकृष्णपुत्रेण साध्वेन
विवाहिता । इति महाभारतम् । (यथा,
भागवते । १० । ६८ । ११ ।

“दुर्व्योधनसुतां राजन् लक्ष्मणां समितिञ्जयः ।
स्वयंवरस्यामहरत् सान्धौ जाम्बवतीसुतः ॥”

लक्ष्मीः, स्त्री, (लक्षयति पश्यति उद्योगिनमिति ।
लक्षि + “लक्ष्मीर्मुट् च ।” उणा० ३ । १६० । इति
ईप्रत्ययो मुङागमश्च ।) विष्णुपत्नी । तत्पर्यायः ।
पद्मालया २ पद्मा ३ कमला ४ श्रीः ५ हरि-
प्रिया ६ इन्दिरा ७ लोकमाता ८ मा ९
श्रीराज्यतनया १० रमा ११ । इत्यमरः ॥
जलधिजा १२ भार्गवी १३ । इति शब्दरत्ना-
वली ॥ हरिवल्गवा १४ दुग्धाश्विननया १५
श्रीरसागरसुता १६ । इति कविकल्पलता ॥ ३॥

अथ लक्ष्मीमन्त्राः ।

“वान्तां वह्निसमास्तु वामनेन्दुसंयुतम् ।
बीजमेतत् त्रियः प्रोक्तं सर्वकामफलप्रदम् ॥”

अस्य पूजाप्रयोगः । प्रातःकृत्वादिपीठन्यासान्तं
कर्म विधाय हस्तपद्मस्य पूर्व्यादिकेशरेशु मध्ये च
पीठशक्तीः पीठमनुच न्यसेत् । ॐ विभूत्यै
नमः । एवं उन्नत्यै कान्त्यै ऋष्टे कीर्त्यै सन्नत्यै
शुष्टे उत्कृष्ट्यै ऋष्टे । ततः श्रीकमलासनाय
नमः । इत्यासनं विन्यस्य ऋष्यादिन्यासं कुर्यात् ।
शिरसि अगुह्यवये नमः मुखे त्रिदशहस्तैः नमः ।
हृदि त्रये देवतायै नमः । ततः कराङ्गन्यासौ
कुर्यात् । आं अङ्गुष्ठान्ध्यां नमः । श्रीं तर्जनीभ्यां
स्वाहा । श्रूं मध्यमाभ्यां वषट् । इत्यादि ।
एव आं हृदयाय नमः । इत्यादिना च न्यसेत् ।
तथा च निबन्धे ।

“अङ्गानि दीर्घयुक्तेन रमाबीजेन कल्पयेत् ॥”
ततो ध्यानम् ।

“कान्त्या काचनसन्निभां हिनगिरिप्रत्ये-
क्षतुर्भिर्गजे

हंसोत्तुशिप्रहिरस्मयान्तघटेराविद्यमानां
त्रियम् ।

विभाणां वरमजयुगममभयं हस्यैः किरीटो-
ज्ज्वलां

जाम्बावह्नितमविमलकतितां वन्देऽरविन्द-
स्थिताम् ॥”

एवं ध्यात्वा मानसैः संपूज्य शब्दस्यापनं कुर्यात् ।
ततः पीठपूजां विधाय केशरेशु मध्ये च विभू-
त्यादिपीठमन्त्रपूजां विधाय पुनर्ध्यात्वा आवा-

हनादिपञ्चपुण्याञ्जलिदानपर्यन्तं विधाय आव-
रणपूजामारमेत् । अष्टादिकेशरेशु मध्ये दिक्षु
च आं हृदयाय नमः । इत्यादिना संपूज्य दिग्-
दलेषु पूर्व्यादि ॐ वासुदेवाय नमः । एवं सङ्क-
र्षणाय प्रदुस्त्राय अतिरुद्धाय । विदिग्दलेषु ॐ
दमकाय ॐ सलिलाय ॐ गुग्गुलवे ॐ कुरू-
गटकाय । ततो देया दक्षिणे ॐ शङ्खनिधये
नमः । एवं वसुधारायै । वामे ॐ यद्गन्धिधये
वसुमन्त्रे । यत्रायैष्य पूर्व्यादिषु ॐ वलाङ्गै नमः ।
एवं विमलायै कमलायै वनमालिकायै विभी-
षिकायै शाङ्क्यै वसुमालिकायै । तद्वहिरिन्दा-
दीन् वचादीन् पूजयेत् । ततो घृषादिविष-
र्जनान्तं कर्म समापयेत् । अस्य पुरश्चरणं
हादृशलक्षजपः । तथा च ।

“भानुलक्षं जपेन्नन्तं दीक्षितो विजितेन्द्रियः ।
तत्त्वज्ञश्च जुहुयात् कमलैर्मधुराभुतेः ।
जयान्ते जुहुयात्सन्धौ तिलैर्वा मधुराभुतेः ।
विस्त्रैः फलेष्वा जुहुयात्तिभिर्वा साधकोत्तमः ॥
वाग्भवं वनिता विष्णोर्माया मकरकेतनः ।
चतुर्ज्वात्मको मन्त्रचतुर्ज्वाफलप्रदः ॥”
वाग्भवं ऐं । विष्णुवनिता श्रीं । माया ह्रीं ।
मकरकेतनः क्लीं । अस्य पूजादिकं पूर्ववद्-
बोध्यम् । तथा च ।

“रमायाः कल्पिते पीठे तद्विधानेन पूजयेत् ।
कुर्व्यात् प्रयोगान् तत्रस्थानेन साधकोत्तमः ॥
निधिभिः सेचते निधं मूर्त्तिमद्भिरुपस्थितैः ॥”
ध्याने तु विशेषः ।
“माणिक्यप्रतिभप्रभां हिमनिभैस्तुङ्गैश्चतुर्भिर्गजे-
हंसयाहितरत्नकुम्भसलिलैराविष्टमाणां सदा ।
हस्ताङ्गैर्वरदानमस्तुजयुगाभीतोर्दधानां हरेः
कान्तां काङ्क्षितपारिजातलतिकां वन्दे सरोजा-
ननाम् ॥”

अस्य पुरश्चरणं हादृशलक्षजपः । तथा च ।
“भानुलक्षं हविष्याशी जपेदन्ते सरोरुहेः ।
जुहुयादृग्नैः पुण्यैस्तत्त्वहंसं जितेन्द्रियः ॥”

मन्त्रान्तरम् । नमः कमलान्ते वासिन्यै तद्वह-
मिति प्रोक्तो दशानुरः । तथा च निबन्धे ।

“दीर्घां यादिविसर्गान्तो ब्रह्मा भानुर्वसुन्धरा ।
वान्तेसिन्यै प्रिया वन्देऽमृतः प्रोक्तो दशाक्षरः ॥”

“दीर्घां नकारः । यादिसं । ब्रह्मा कः ।
भानुर्मः । वसुन्धरा लः । वान्तेसिन्यै वासिन्यै ।

वह्निप्रिया स्वाहा । अस्य पूजाप्रयोगः । पूर्व-
वत् पीठमन्त्रान् विन्यस्य ऋष्यादिन्यासं

कुर्यात् । शिरसि दशहस्तवये नमः । मुखे
विराट्कन्दसे नमः । हृदि त्रये देवतायै नमः ।

तथा च शारदायाम् ।
“ऋषिर्देवो विराट्कन्दो देवता श्रीः प्रकी-
र्तिता ॥”

ततः कराङ्गन्यासौ । ॐ देये नमोऽङ्गुष्ठाभ्यां
नमः । ॐ पद्मिन्यै नमस्तर्जनीभ्यां स्वाहा ।

ॐ विष्णुपत्न्यै नमो मध्यमाभ्यां वषट् ।
ॐ वरदायै नमोऽनामिकाभ्यां हुं ।